

سطوح رسمی و مردمی مناسبات ایران و جمهوری آذربایجان/برهان حشمتی

سفر رسمی الهام علی اف، رییس جمهوری آذربایجان به تهران به علت اینکه این سفر نیز در ردیف سفرهای رهبران خارجی است که در دوره پسابرجام و به منظور بهره مند شدن از نتایج توافق هسته ای ایران با قدرت های بزرگ انجام می شود، اهمیت و ملاحظات خاص خود را دارد.

آران نیوز: سفر رسمی الهام علی اف، رییس جمهوری آذربایجان به تهران به علت اینکه این سفر نیز در ردیف سفرهای رهبران خارجی است که در دوره پسابرجام و به منظور بهره مند شدن از نتایج توافق هسته ای ایران با قدرت های بزرگ انجام می شود، اهمیت و ملاحظات خاص خود را دارد. بویژه، مناسبات میان ایران و جمهوری آذربایجان ماهیت منحصر به فرد و ویژگی هایی دارد که شاید در مناسبات ایران با سایر کشورها، مشابه این ویژگی ها مشاهده نشود. تاریخ و پیشینه یکسان، احساسات و طرز فکر و سبک زندگی و عادات و رسوم و بخصوص مذهب مشترک ایران و جمهوری آذربایجان، یکی از این ویژگی ها است که مشابه آن در مناسبات با سایر کشورهای همسایه (حتی عراق و افغانستان) کمتر به چشم می خورد. زیرا، جمهوری آذربایجان تا زمان انعقاد قراردادهای ننگین گلستان و ترکمانچای که اتفاقا این روزها یعنی اواخر فوریه سالروز امضای آن در سال ۱۸۲۸ نیز است، پاره ای از ایران اسلامی بود و هنوز هم برغم گذشت حدود دویست سال از این تجزیه سیاسی، احساس تعلق و پیوندی که بین مردمان این سرزمین ها وجود دارد، کاملا منحصر به فرد است. از این رو، مناسبات میان ایران و جمهوری آذربایجان صرفا در چارچوب روابط سیاسی و دیپلماتیک رایج میان دو کشور عضو جامعه بین المللی قابل درک و تحلیل نیست. لذا، دیدارها و سفرهای سیاسی میان دو کشور را نیز باید در دو سطح رسمی و غیررسمی مورد توجه قرار داد. وضعیت کتب درسی و رسانه ها و سایر ابزارهای فرهنگی جمهوری آذربایجان در ارابه تعریف هویتی خاصی برای جمهوری آذربایجان که در تعارض با هویت تاریخی شیعی و ایرانی این جمهوری است و در واقع میراث تعریف هویتی نظام کمونیستی از این جمهوری است، نیز نشان دهنده این وضعیت است. سخنان محرمانه الهام علی اف، رییس جمهوری آذربایجان در دیدار با ویلیام برنز، دستیار وزیر امور خارجه وقت آمریکا در امور سیاسی در ۲۵ فوریه سال ۲۰۱۰ میلادی که در سایت ویکی لیکس فاش شده است نیز حکایت از این دارد که باکو مناسبات خود با تهران را در دو سطح تعریف کرده است. در این دیدار، پس از اینکه ویلیام برنز توضیحاتی در خصوص اقدامات آمریکا و تحریم های سازمان ملل علیه ایران و برنامه هسته ای ایران ارائه می دهد، الهام علی اف بطور محرمانه جواب می دهد که گرچه ظاهر روابط جمهوری آذربایجان با ایران عادی به نظر می رسد، اما ماهیت این روابط، خیلی متفاوت با ظاهر آن است! الهام علی اف در این دیدار تاکید می کند که وقتی مرکل، صدراعظم آلمان به شدت برای ترغیب وی به همکاری در مورد اجرای تحریم ها علیه ایران تلاش می کرده است، وی تصریح می کند که نیازی به این تلاش نیست و او حامی منزوی ساختن اقتصادی ایران است و معتقد است که اگر جامعه بین المللی به همراه همدیگر کار کنند، تحریم ها علیه ایران موثر خواهد بود.

الهام علی اف همچنین پا را فراتر می گذارد و از اینکه شرکت های اروپایی خودشان به خوبی تحریم را رعایت نمی کنند نیز گلایه می کند و از اینکه بسیاری از شرکت های انرژی اروپایی در ایران کار می کنند، شکایت می کند و می گوید: «استات اوپل از ایران بیش از ما حمایت می کند» اما، برخلاف این واقعیت ها، مقامات باکو و تهران همواره بنا را براین گذاشته اند که در ظاهر تاکید کنند جمهوری آذربایجان در تحریم های غرب علیه ایران مشارکتی نداشته است و اکنون نیز به علت اینکه باکو مشارکتی در این تحریم ها نداشت، در برقراری و گسترش مناسبات اقتصادی ایران، جمهوری آذربایجان از اولویت برخوردار است.

تحلیل رسمی سفر الهام علی اف به تهران

از نظر رسمی، این سفر از جهات اقتصادی-تجاری و دیپلماتیک - سیاسی دارای اهمیت است. زیرا، دولت های ایران و جمهوری آذربایجان اسناد اقتصادی و تجاری نسبتا مهمی را برای امضا در جریان سفر الهام علی اف به تهران تدارک دیده اند. از مهمترین اسنادی که امضاء خواهد شد به همکاری های دو کشور در حوزه تبادل انرژی برق و اتصال خطوط آهن ایران و جمهوری آذربایجان مربوط است. اتصال خطوط آهن ایران و جمهوری آذربایجان که طرح دیرینه ای است و تقریبا از همان ابتدای شکل گیری جمهوری آذربایجان توسط جمهوری اسلامی ایران مطرح و پیگیری شده است. این طرح در چارچوب، طرح دالان ترانزیت شمال-جنوب قرار دارد و در صورت تحقق آن مسیر طولانی انتقال کالا از شبه قاره هند و آسیا به روسیه و اروپا بسیار هموارتر و کوتاه تر و به صرفه تر خواهد شد و در صورت رونق گرفتن این مسیر، برآورد می شود که میلیاردها دلار برای ایران و جمهوری آذربایجان و سایر شرکای استفاده کننده احتمالی از این مسیر عایدات داشته باشد. از نظر اقتصادی، بویژه جمهوری آذربایجان در دوره کاهش شدید درآمدهای نفتی این کشور که تقریبا به یک چهارم کاهش یافته است، جبران بخش مهمی از این افت درآمد را در گرو تبدیل جمهوری آذربایجان به یک مسیر ترانزیتی مهم در منطقه و توسعه توریسم و دادوستد می بیند که این ها نیز بدون همکاری با ایران محقق شدنی نیست.

در کنار این اهمیت اقتصادی، سفر رییس جمهوری آذربایجان به تهران برای اعلام دوستی با ایران در دوره پساتحریم را می توان دارای اهمیت سیاسی و دیپلماتیک برای هر دو کشور تلقی کرد. زیرا، مناسبات ایران و جمهوری آذربایجان در دهه های گذشته

همواره با فراز و نشیب های فراوانی همراه بوده است و حتی سفرهای روسای جمهوری دو کشور به تهران و باکو نیز حالتی کاملا رسمی و تشریفاتی داشته است که چندان هم حل کننده مشکلات میان دو کشور نبوده است. البته، این ویژگی، شامل حال سفر کنونی الهام علی اف به تهران نیز می شود. از نظر سیاسی، رهبران جمهوری آذربایجان گرچه مناسبات با ایران را تابعی از مناسبات باکو با غرب کرده اند، اما به نوعی مناسبات با ایران، سنگ محک و معیار نمایش استقلال رسمی جمهوری آذربایجان در مقابل قدرت های مداخله گر در این جمهوری تلقی می شود. از جمله، در دوره تحریم های اعمال شده علیه ایران نیز گرچه باکو خود را ملزم به رعایت این تحریم ها می دانست، اما داشتن تماس های دیپلماتیک و آمد و شدها و نیز اعلام حمایت لفظی از حق هسته ای ایران و ابراز مخالفت با هرگونه حمله نظامی به ایران را نشانه حق و استقلال باکو در اتخاذ مواضعی مخالف با مواضع آمریکا و رژیم صهیونیستی در انکار حق هسته ای ایران و نیز کوبیدن بر طبل جنگ علیه ایران تلقی می کرد و همین نیز از لحاظ تبلیغاتی و هویتی و تاکید بر استقلال جمهوری آذربایجان در نفی و کتمان های آمریکا و صهیونیسم و سایر قدرت ها در باکو اهمیت فراوان داشت و تهران نیز همین را تشویق می کرد.

از نظر سیاسی، در شرایط کنونی سفر الهام علی اف به تهران به این لحاظ نیز حائز اهمیت است که رییس جمهوری آذربایجان مساله شکاف موجود میان بدنه قدرت با بدنه جامعه و بخصوص قشر دیندار مردم این کشور را که این قشر طی دو دهه گذشته همواره در حال بزرگتر و مهمتر شدن بوده است، با مناسبات حسنه با ایران می تواند حل کند یا دستکم از تاثیرات منفی آن بکاهد. سیاست های حاکم بر جمهوری آذربایجان بخصوص در حوزه های فرهنگی و دینی و مذهبی در دو دهه گذشته کاملا برعکس مسیر حرکتی اکثریت مردم این کشور بوده است. مشاهدات نشان می دهد که اسلام گرایی و احیای آیین های مذهبی و شیعی در جمهوری آذربایجان به گرایش غالب در جامعه تبدیل شده است و در سطح دولتی، سیاست همگرایی با فرهنگ غربی در نمودهای مختلف آن پیگیری می شود که این نیز تعارضی مهم را در جمهوری آذربایجان ایجاد کرده است که اعلام سال ۲۰۱۶ در جمهوری آذربایجان را به عنوان سال «چندفرهنگ گرایی» نیز نتوانسته است برطرف کننده این تعارض باشد. لذا، دولت جمهوری آذربایجان تلاش می کند با حضور خود در مجامع و سازمان های رسمی جهان اسلام و مناسبات با کشورهای مسلمان و بخصوص ایران، مساله تعارض میان سیاست های فرهنگی خود با بدنه شیعه جامعه جمهوری آذربایجان را حل کند یا دستکم بر آن سرپوش بگذارد.

تحلیل سفر الهام علی اف در سطح غیررسمی

در کنار ملاحظات رسمی سفر رییس جمهوری آذربایجان به ایران، ملاحظات غیررسمی و اجتماعی نیز خودنمایی می کند. یکی از مهمترین مطالباتی که در سال های گذشته در میان مردم جمهوری آذربایجان از ایران وجود داشت، لغو روایت سفر به ایران برای مردم جمهوری آذربایجان بود که دولت جمهوری اسلامی ایران به این مطالبه مردم جمهوری آذربایجان پاسخ مثبت داد و چندین سال است که مردم این کشور برادر می توانند بدون روایت برای سفرهای زیارتی و سیاحتی و تجاری و درمانی و دیدوبازدیدهای خانوادگی به ایران تردد کنند. همین مطالبه در میان بسیاری از مردم ایران نیز از دولت جمهوری آذربایجان وجود داشته است، اما باکو به دلایل خاص خود از لغو روایت برای ایرانیان خودداری کرده است. در شرایط جدیدی که میان ایران و جمهوری آذربایجان حاکم شده است، این انتظار می رود که برای ایجاد اعتماد دوجانبه باکو نیز روایت را برای سفر ایران به جمهوری آذربایجان لغو کند و در شرایطی که باکو برای اسرائیلی ها و شهروندان کشورهای عربی نظیر سعودی و امارات متحده عربی و قطر و کویت که الهام بخش تروریسم در منطقه هستند و حتی باید ملاحظات امنیتی شدیدی را در مورد آنها اعمال کرد، تسهیلات مسافرتی گوناگونی ارائه کرده است و در فرودگاه های باکو برایشان روایت صادر می کند، باقی ماندن موانع و سختگیری های مسافرتی برای ایرانیان در جمهوری آذربایجان به هیچ وجه قابل توجیه نیست.

از دیگر ملاحظات مهم در مناسبات جمهوری آذربایجان و ایران، ارتباط تنگاتنگ مذهبی میان دو کشور است. سالانه صدها هزار نفر از مردم جمهوری آذربایجان برای زیارت حرم مطهر امام رضا (ع) در مشهد، حرم حضرت معصومه (س) در قم و حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در ری به ایران سفر می کنند و همین به تنهایی برای فهم ماهیت پیوند دینی جمهوری آذربایجان و ایران کافی است. در کنار این باید توجه داشت که با رشد روند اسلام گرایی و احیای آداب و طرز رفتار و سبک زندگی شیعی در جمهوری آذربایجان، سال به سال و بلکه ماه به ماه بر تعداد مقلدان مراجع عالیقدر شیعه در جمهوری آذربایجان افزوده می شود و در دوره کنونی نیز مراجع عالیقدر مستقر در شهر قم، مورد رجوع روزافزون مردم جمهوری آذربایجان هستند و بسیاری از انسانها رفتارهای خود را قبل از آنکه با قوانین رسمی و لائیک و مقررات دولتی هماهنگ کنند، با مقررات دینی و مذهبی هماهنگ و منطبق می کنند و این نیز یکی از وجوه مهم پیوند میان ایران و جمهوری آذربایجان که صرف نظر از تعبیر و تفسیری که در سطوح دولتی و رسمی و رسانه ای و امنیتی باکو از آن می شود، به عنوان واقعیتی انکارناپذیر موجود است و نمی تواند در تنظیم مناسبات میان ایران و جمهوری آذربایجان نادیده گرفته شود. از این روست که اعمال فشاری علیه اقشار دیندار مردم جمهوری آذربایجان در این کشور وجود دارد، نمی تواند در ایران تاثیر و واکنشی نداشته باشد. به همین لحاظ است که به عنوان مثال وقتی مرکز مذهبی نارداران در جمهوری آذربایجان هدف حمله نیروهای پلیس و قشون داخلی وزارت کشور و نیروهای امنیتی جمهوری آذربایجان قرار می گیرد و تقریباً تمامی دنیا در مقابل آن سکوت می کند و حتی مراکز رسمی ایران از جمله سفارت ایران در باکو و نیز سخنگوی وزارت خارجه ایران نیز بگونه ای موضع گیری می کنند که واکنش منفی باکو را در پی نداشته باشد، علما و مراجع و مساجد و مردم ایران در شهرهای قم و اردبیل و تبریز و تهران و ارومیه و سایر مناطق برای جان باختگان نارداران مجالس تحریم برگزار می کنند و ناراحتی خود را از وضعیتی که برای برادرانشان در نارداران و زندان های جمهوری

آذربایجان ایجاد شده است، ابراز می کنند. تمامی اینها نشان می دهد که نمی توان از ابعاد غیررسمی و دیپلماسی عمومی مناسبات میان ایران و جمهوری آذربایجان غافل ماند و حتی با توجه به واقعیت ها و آمارهای مربوط به آمدوشدهای میان ایران و جمهوری آذربایجان برای امور درمانی و امرار معاش و دیدوبازدیدهای خانوادگی و سایر امور باید اذعان کرد که زوایای غیررسمی و مردمی مناسبات میان دو کشور خیلی مهم تر از زوایای رسمی و دولتی آن است.

لذا، سفر الهام علی اف به تهران در برهه ای از تاریخ ایران که بسیاری از امور و تحولات بر مبنای برجام توافق هسته ای میان ایران و دولت های بزرگ ارزیابی می شود، این انتظار را ایجاد کرده است که حصول برجامی نیز در مناسبات ایران و جمهوری آذربایجان ضروری است تا ریشه های بی اعتمادی در مناسبات رسمی و سیاسی دوکشور برادر خشکانده شود و پایه های اعتماد و پیوند و برادری و اتحاد میان مردم شیعه جمهوری آذربایجان و ایران به تمامی سطوح رسمی نیز تسری داده شود تا از تکرار مکررات در مناسبات باکو و تهران جلوگیری شده و واقعا فصل نوینی در عمل روابط فیما بین گشوده شود و این خواسته در سطح سخنان سیاسی و دیپلماتیک باقی نماند.